

اباي تۇراللى ەستەلىكەر

شىنجاڭ خالىق باسپاسى

اباي تۋرالى ەستەگىلەر

قۇراستىرعان: ابدىلدا بەك اقىشتاي ۇلى

شىنجاڭداڭ خالىق باسپاسى

2009 . ۋەرمىجى

图书在版编目(CIP)数据

回忆阿拜: 哈萨克文/阿布都达别克编. — 乌鲁木齐: 新疆人民出版社, 1995. 8 (2009. 5 重印)

ISBN 978 — 7 — 228 — 03404 — 8

I. 回... II. 阿... III. 传记小说 — 中国 — 当代 — 哈萨克语(中国少数民族语言) IV. I247. 5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2009)第 066442 号

责任编辑: 米米提

校 对: 马合提

封面设计: 夏提克

回忆阿拜 (哈萨克文)

阿布都达别克 编

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码: 830001)

新疆新华书店发行

新疆新华华龙印务有限责任公司印刷

850×1168 毫米 32 开本 9.875 印张

1995 年 8 月第 1 版 2009 年 6 月第 3 次印刷

印数: 5001 — 7000 册

ISBN 978 — 7 — 228 — 03404 — 8 定价: 15.00 元

جاۋاپتى رەداكتورى: مەللات رامەت ۇلى
كوررەكتورى: ماقات قالى ۇلى
مۇقالباسىن جوبالاعان: شاتتىق اغسا

اباي تۇرالى دستەگىلەر

*

شىنجاڭ خالىق باسپاسى باستىردى
(ئۆزىمىز قىلالى، وڭتۇستىك ازاتلىق كوشەسى، 348 - ئۇلا)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپ دۇكەنىنەن تاراتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا خۇاڭ باسپا شەكتى جاۋاپكەرشىلىك سەرىكتىگىندە باسلىدى
فورمات 1/32 1168 × 850 9.875 باسپا تاباق
1995 - جىل، تامىز، 1 - باسپاسى
2009 - جىل، ماۋسىم، 3 - باسلىۋى
تىراجى: 5001 — 7000
ISBN 978 — 7 — 228 — 03404 — 8
باعاسى: 15.00 يۋان

مازمۇنى

اباي ۋەمىر بايانىنا قوسىمىشا دەرەكتەر.....	ءارحام كاكىتاي ۇلى 1
اباي تۇرالى اڭىمەلەر	نيازبەك الداچاروۋ 166
كوكبايدىڭ ايتقاندارى	223
تۇراغۇلدىڭ ايتقاندارى	236
مۇسىرالى اقساقالدىڭ ايتقاندارى	245
ابايدىڭ كەلىنى كاماليانىڭ ايتقانى	254
ابايدىڭ نەمەرسى ۋاسىلانىڭ ايتقاندارى	260
اقىليا تۇراغۇل قىزىنىڭ ايتقانى	269
ماكەن تۇراغۇل قىزىنىڭ ايتقانى	271
احمەت اۋەزوۋنىڭ (مۇختاردىڭ تەتەلىس اعاسى) ايتقانى	275
قوسىمىشالار:	
اباي (بىراھىم) قۇنانباي ۇلىنىڭ ۋەمىرى	كاكىتاي سىقاق ۇلى 276
قازاقتىڭ باس اقنى	احمەت بايتۇرسىنوۋ 289
اباي	مىرجاقىپ دۇلانوۋ 300
* * *	
سوڭغى ۋەسوز	304

اباي ۋومر باياننا قوسمىشا دەرەكتەر

ءارحام كاكىتاي ۇلى

بەتاشار

مەن ابايدينڭ ۋومر بايانىن، شىعارمالارنى وسى زامانداغى العا كەتكەن وزىق عىلىمنىڭ تۇرعىسىنان تولىق تەكسەرپ، تولقىنعان ويدى كەڭىنەن قورىتاتىن عالم ادام مەسەپىن. ونداى عالمىدىق ەڭبەكتى ءىزىنىڭ ءىلىمپازدارىمىز جازىپ ءجۇر عوي، ولارمەن ءىلىم جارنىستىرعىم كەلمەيدى.

«بولىماساڭ دا ۇقساپ باق، ءىر عالمىدى كورسەڭىز» دەپ اباي اتام ايتقانداى، تىرىسىندە ابايدينڭ وزىنەن جانە زامانداستارىنان، مۇختار سياقتى ءىلىمپازداردان العان ۇلگى - ونەڭلەرگە سۇيەنىپ، وسى كىتاپشامدى ۇسىنىپ وتىرمىن.

مۇنداى ماقساتىم - ابايدي، ونىڭ اتا - تەڭىن، ۋومرىن وقۇشى - زەرتتەۋىشلەرگە كەرەكتى ءىرتالاي قوسمىشا دەرەكتەردى ۇسىنۇ. مەن كوپ جىلدار ابايدينڭ تارىيەسىندە بولىدىم، سونداى كورگەن - بىلگەندەرىمدى، اقىننىڭ جاقىنى، اعابىنى، دوستارى، السى - اراز ادامدارىن دا كورپ، كەزىندە ولاردىڭ دا اڭگىمەلەرىن تىڭداپ، كوپ جىلدار ىشكە ءۇيىپ كەلدىم. مەن سول كورپ، بىلگەندەرىمدى ناعىز شىندىق قوي دەپ جازىپ وتىرمىن. ولاردىڭ ىشىنن قازىرغى بىلىمدىلەر كەرەڭسىن دەشەپ، قورىتىپ الاتىنىنا، ارتىق، كەم ايتقاندارم بولسا، قاباق شىتپاي قارايتىنىنا كامىل سەنەمىن.

تاغى ءىر ەسكەرتۋىم: مەن ابايدينڭ شىعارمالارىنا تالداۋ جاساپ، ولاردىڭ الەۋمەتتىك ۋومرىمەن بايلانىستى جاعىنا كوپ توقتالمايدىم. ول جايلاردى ادەببەتشلەر شىعارمالارىندا جەتكىلىكتى زەرتتەپ جازىپ جاتىر عوي، سولاردان اسىپ جاڭالىق ايتىپاسپىن دەپ تە ويلايمىن. اڭگىمە مەنىڭ جازعان وسى ەڭبەگىمنىڭ كەم - كەتىگىندە ەمەس، ويتكەنى، مەن عىلمى ەڭبەك جازىپ توسەلگەن ادام مەسەپىن. اڭگىمە - مەن ۇش بىردەي ءداۋىردى: رۋ - فەودالىزم، كاپىتالىزم، سوتسىيالىزم ءداۋىرىن كوزىمەن كورپ، باسىمىنان اتقارعان ادام بولا تۇرپ، كەشەگى ۋومردە، اسىرەسە، اباي ۋومرىمەن بايلانىستى كوپ - بىلگەن شىندىعىمدى، اۋزىنا قارا قۇلىپ سالعان تەمىر سانسىقتاي ول دۇنيەگە الپ كەتسەم، ماغان ۇرپاق ول ءسىمدى كەشمەس ەدى. مەن، بۇل مەن سول ۋومىر شىندىغان سەسە تۇسكىن، سارى مايداى ساقىتاپ كەلگەن ازدى - كوپتى بايلىعىمدى ۇرىپاعىما، وتكەن دۇنيەدەن كەلگەن بازارلىق رەتىندە، قالىقتىسىز قالدىرىپ كەتكەن كەلدى.

اۆتور

1. اقنىنىڭ بالالىق شاعى

توبىقتى ەلى مامىر ايىنىڭ 10-15 - نىدە: باۋىردىڭ شىبىنى شىعپ مالىدى جوندەپ جايىلتىپايدى. جونغى - جايلاۋغا كوشەمىز دەپ ارقان - ءجىبن، ەر - تۇرمىن جابدىقتاپ، ابىگەر بولپ جاتادى. شىغىس وڭتۇستىكتەن سولتۇستىككە قاراي كولدەنەڭدەي بىتكەن، ۇزىندىعى ەكى ءجۇز شاقىرىمدى، ەنى 15 - 20 شاقىرىمدى، اسا بىيك ەمەس تاۋ. شىغىس تاۋىنىڭ ساي - سالاسىنان كوش جۇرەتىن، كەي اسۋلارنىان اربامەن دە اسۋلارغا بولارلىق بەلدەرى بار. باۋىردان ۇدەرە كوشكەن قۇنانباي اۋىلدارى جوتا - جال، بوكەنشى دەگەن اسۋمەن اسىپ، تاۋدىڭ كۇنباتىس جاعىندى توڭاشا، بارلىباي وزەندەرىنە قونىپ، ءبىر جۇما، ون كۇندەي ايالداپ، ءشوپتىڭ سونىسىن باسىپ، جوتادان اسىپ مول سۋلى، قالىڭ شالغىندى كەڭ قونىستاردى جايلايدى.

بۇل جەردىڭ جون دەپ اتالاتىن ءمانىسى — «سارارقا» دەگەن قازاق بالاسىنا ايگىلى بىيك جوتا كۇنشەستى تارباعاتاي، التاي تاۋىنان باستالىپ، باتىسىندا قارقارلى، ۇلتاۋ، كوكشەتاۋ، ال تەرىستىگىندە باياناۋىل، ەرىمەن تاۋلارنا بارپ جالعاسادى. سول جوتا شىغىس تاۋىنىڭ كۇنباتىس جاعىمەن قاتارلاسىپ تۇرادى. كۇنشەستى جاققا قارايتىن ساي - سالالاردان اققان سۇدىڭ ايعى ەرتىس وزەنىنە قۇيادى. كۇنباتىسقا قارايتىن سايدان اققان سۇ بالقاش كولىنە قۇيادى.

بۇل جوتانى توبىقتى ەلى جون دەپ اتايدى. جازدىڭ سىتىق كۇندەرىندە جوندى جايلاعان ەلدىڭ مالدارى شىبىندامايدى، قوڭىر سالقىن سامال جەل سوعىپ تۇرادى. جوننىڭ كۇنباتىس جاعىندى قۇنانباي قونىستارى جىلاندى، تاي، بايقوشقار، بالاشاقاق دەگەن وزەندەر، كوكوراي شالغىن - بايشەشەك ۇزارىپ ءوسىپ، تولپ شالغىننان قۇلىن - تايدىڭ

جونى قىلىتىلداپ قانا كورىنىپ، وزەنى كۆركىرەپ اسىپ جاتادى. ابايدىڭ «جازدى كۈن شىلدە بولعاندا» دەيتىن ولەڭشىدەگى تابىعات كوركىن جىرلاۋىنا، تولغاۋىنا شايىت بەرەتن وسى جايلاۋ بولاتىن.

قۇنانباي اۋىلدارى ءبىر قونىستا ۇزاق وتىرمايدى، ون - ون بەس كۈندە جۇرت اۋدارىپ كوشىپ وتىرادى. قالىڭ جىلقى اۋىل ماڭىن شۇبىرىندى دابىل قىلىپ تەز توزدىرىپ تاستايدى. بۇل جايلاۋدان شىلدە اينىڭ باس كەزىندە قايتا كوشىپ، جونان اسىپ جارىلماي، توڭاشا وزەندەرىنە از كۈن ايلداپ قوزى قىرقىپ الادى دا، شىڭعىس تاۋىنان باۋىرعا اسا كوشەدى. شىڭعىستىڭ كۈن جاعى جازىق دالا 20 - 25 شاقىرىم جەرگە دەيىن تاستاق، ءشوبى تىقىر، مىق جۇساندى، قار جاتپايتىن قارا بوكىتەر دەپ اتالادى. ونان تومەن قاراۋىل، توقپامبەت، حان، بوكەنشى دەگەن وزەندەردىڭ سۋىنىڭ جايىلماسى جالپاق پايەك، شايىندىق قالىڭ ءشي بولادى. توبىقتىنىڭ ولجاي دەيتىن اتاسىنىڭ تۇقىمدارى سول جەرلەرگە قارىلعاشتىڭ قاناتىنداي قاتار قىستايدى. سول قىستاۋلاردىڭ كۈنشەسى جاق دالاسى كوكپەك، جۇسان، جالماقۇلاق، الەي دەيتىن اششىلى - تۇششىلى ءشوپتى بولادى. ءۇش ايداي جايلاۋدا شالەن مەن بەتەگەگە جايىلىپ، اشلى جەردى اڭساعان مال وسى باۋىرعا كەلگەندە قۇرت كورگەن، قىشقىل ساعىنعان ادامداي قۇمارتىپ، قۇشىرلانا جىپ، مەيىرى قانادى. بۇل دالانى باۋىر دەسەدى.

مول قۇدىقتاردان كۈزەۋ قورا سالادى. بۇل باۋىردا بوس سۇ، اققان بۇلاق جوققا ەسەپ. مالدى اۋىلدار قونعان جەرىنىڭ ءبىر جىلدىن بەرى قۇلاپ، قۇم قاۋىپ قالعان قۇدىقتارىن ارشىپ، استاۋ، قاۋعامەن مالىن سۋارىپ، قاندىرا الماي اۋىرە - سارساڭعا تۈسەدى. سوندىقتان، ۇدەرە كوشۋگە سالادى.

ۇدەرە كوشۋ دەگەن جۇگىن سالقىندا ارتىپ، قونعان جەرىنە ءيتارقا، جاپپا تىگىپ، مالىن سۇلاتىپ، سارىقتاتىپ، ادامى شاي قايناتىپ ءششەن دامىلدايدى دا، تۈستەن كەيىن تالعى كوشەدى. سونداي قالپىپەن كوشكەن قۇنانباي اۋىلدارى قاسقابۇلاق دەگەن سۋلى قونىسقا كەلىپ قونادى.

تاۋىدىڭ توسكەينىنەن كۈنباتىس جاعىندامى ويقۇدىق دالاسىنا قاراي قاتار اعىپ جاتقان ءمولدىر سۋلى بۇلاقتاردىڭ بويى قۇنانباي اينالاسىنىڭ كۈزەۋى، ۇدەرە كوشىپ شارشاپ - شالدىعپ كەلگەن ەل بۇلاقتىڭ ەكى جاعىندامى قالىڭ شالعىنعا ۇلكەن ۇيلەرىن تىگىپ ورنىعادى.

سول قالىپتى ادهتى بويىنشا، اۋەلى قاسقابۇلاققا كەلىپ قونعاننان كەيىن، 1845 - جىلى 10 - تامىز كۈنى قۇنانبايدىڭ ايەلى ۇلجان تولعاتىپ، ءبىر ۇل دۇنيەگە كەلەدى. ەل قايتا كوشەردە قۇنانبايدىڭ شەشەسى زەرە: «كەلىنمنىڭ كۈنى تاپاۋ، سالت اتقا مىنسە، بالاسىنا زاقىم كەلەر» دەپ ۇلجاندى ءوزىنىڭ پاۋەسكە ارباسىنا، قاسىنا وتىرعىزىپ العان. بالا شىرەتىپ تۇسكەن سوڭ ايەلدەر، بالالار ۇلجان امان - ەسەن بوسانىپ ۇل تاپتى دەسىپ، زەرەدەن، قۇنانبايدان ءشۋيىنشى سۇراسىپ جۇگىرىسكەن. قولى بوستاۋ ەركەكتەر اتقا ءمىنىپ قۇنانبايدىڭ اعايىن - تۇعان، قۇدا - تامىر، دوس - جاراندارىنان ءشۋيىنشى سۇراۋعا كەتسكەن. بۇل بالا ۇلجاننىڭ ەكىنشى تاپقان ۇلى ەكەن. بالانى جەردەن كوتەرىپ العان، قۇنداقتىلعان، بەتىن اشىپ كورگەن قاتىندار سىپسىڭداسىپ، بىرىنە - ءبىرى كورگەننن ايتىسىپ، «ۇلجان بايقۇس ەندى توقال دەگەن كەمسىتكەن اتتان قۇتىلار، مىنا تۇعان نارەستەنىڭ ەكى شەكەسى تورسىقتاي، ماڭدايى كەرەقارس، كوزى بوتانىڭ كوزىندەي ەرەكشە ۇل ەكەن» دەپ، بىرەۋى: «قوي ارى، ءتىلىڭ تاسقا بولسىن، ۇلجاننىڭ ءوزى دە جاقسى ايەل عوي، ەر مىنەزدى، ەركەك تۇلعالى، قولى اشىق، مالشى - جالشى دەمەي باۋىرىنا تارتىپ تۇرادى. يلاھىم، بايقۇستىڭ جولى بولسىن» دەسىپ، دۇلىداسىپ جاتادى.

قۇنانبايدىڭ بۇدان بۇرىن تۇىپ، ەر جەتىپ قالعان ەكى ۇلى بولاتىن. ءوزىنىڭ العاشقى بايىشەسى كۈنكەدەن تۇعان ۇلىنىڭ اتىن قۇدايىەردى، ۇلجاننىڭ تۇڭغىش ۇلىنىڭ اتىن تاڭىربەردى قويغان. مىناۋ ءۇشىنشى ۇلىنىڭ اتىن يىبراھىم دەپ اربىشلاپ قويدى. يىبراھىم - مۇھاممەت پايعامباردىڭ ۇلى اتاسى، ءوزى دە پايعامبار اتاعىن العان ادام ەكەن. بۇل اتى بالاسىنا قويۋى قۇنانبايدىڭ ءوز ورتاسىنان ەرەكشە ءدىن جولسىنا

بەرلگەندىكىنىڭ بەلگىسى سىقىلدى. قۇنانباي مۇسلىمانشا كۆپ وقىمىغان
ادام. وسكەنباي تۇڭغىش قىزى تايالانى، ودان ەكى جىل كەيىن تۇعان
قۇنانبايدى ەل شىندە زەكەت، ساداقا جىناپ، قوشقار - تەكە الپ
جۇرگەن ەبىر قوجانى قولنا ۇستاپ وقۇعا بەرىپتى. تايالا «اقتىكەتنىڭ»
سۇرەسىن، قۇنانباي «ەجىگىن» وقىپ جۇرگەندە قوجا ۇز جايىمەن كەتىپ
قالادى دا، بۇلارعا وقۇ ەسگى جابىلادى. شالا وقىپ قالعان قۇنانباي
ناماز، وراز، زەكەت سىقىلدى ەدىن جولن ەل شىندەگى شالا مولداردان
سۇراپ قۇراستىرىپ ەبىلىپ ۇستانىپتى.

قۇنانباي بۇل شامادا جاسى 40 تان اسىپ، ورستىڭ پاتشالىق زاڭى
«دالا زاڭى» شىعەپ، بۇرىنقى سايلاۋسىز بولاتىن ەبى دارەجەسىن
وزگەرتىپ، بولىستىق - ستارشىن، اۋىلدىق ەبى، اۋىلدىق ستارشىن
اتانغان كەزدە كۇشك توبىقتى اتاناتىن 15 ستارشىن ەلگە بولىستىق
ستارشىن بولىپ سايلىنىپ، توبىقتى ەلنىڭ ۇشتەن بىرىندەي عانا
جۇرتقا ەمىرشى بولىپ تۇرغان ەكەن.

قۇنانبايدىڭ شەشەسى زەرە اق كوڭىل، اڭقاۋ، ادال ادام. جاڭا تۇعان
جاس نەمەرەسى يىراھىمگە مەيىرى ۇتۇسىپ، ەشى ەلجىرەپ، تەربەتىپ،
ۋاتىپ، ولەڭدەتىپ:

ەلدى، ەلدى، ەلدىم،

اتقا توقىم جاباين.

تىستا جۇرگەن اپاسىن،

قايدان زىدەپ تاباين. — دەيدى ەكەن. مۇنى ەستىگەن
قاتىن - قالاش باسندا كۇلىپ، ەزىل قىلىپ، بۇل بالا كارى اجەسىنىڭ
ابايى عوي دەسىپ ەجۇرىپ، وزدەرى دە ايتۇعا قىيىن يىراھىمىدى
قالدىرىپ، «اباي»، «ابايان» دەپ اتاندىرىپ كەتەدى. قۇنانبايدىڭ اكەسى
وسكەنباي توبىقتىنىڭ رۇ باسى، ەيى بولىپ 1840 - جىلى جەتپىس
جاستان اسىپ قايتىس بولعان.

وسكەنبايدىڭ اكەسى برىمىزباي جاسىنان باتىر، بالۋان بولىپ 17
جاسىندا قازاق - قالماق جىيلعان تويدا باس بالۋانعا ۇتۇسىپ، قالماقتىڭ

قوڭشراۋلى دەيتىن بالۋاننىن جىعېپ بايگە الادى. ونان كەيىن بىرنەشە سوعىستا شەپ بۇزىپ جاۋدى جەڭىپ، نايىزاگەر باتىر دەگەن اتاق العان ادام ەكەن.

وسكەنباي ولگەننەن كەيىن ەبىر جىل تولعان سولڭ، قۇنانباي ۇش ەجۇزدىڭ ەبىرتالاي رۇلارنا ساۋىن ايتىپ، ۇلكەن اس بەرگەن. سول اسقا جىنالعانداردىڭ شىندە قارقارالى دۋاننا قاراستى جوبالاي كەرەيدىڭ ەبىر رۇنىڭ باستىعى ەشۇرشت دەيتىن ادام قاسىنا عابىتقان دەگەن جاس تاتار جىگىتتى ەرتىپ كەلىپ، قۇنانبايعا ونىڭ جايىن باياندايدى.

— بىلىتىرى وتكەن كۇزدە قوياندى جارمەنكەسىندە ساتۋعا مال ايداتىپ جىبەرگەن ادامدارما وسى نوعاي جىگىتى جولعىپ: «مەن اسكەرلىك قىزمەتىنەن قاشتىپ جۇرگەن ادام ەدىم. سىزدەر قىر ادامدارى سىقىلدى كورىنگەن سولڭ ارنىز — مۇڭ شاعۋعا كەلدىم. ماعان مۇسىلماندىق جولمەن جارەم ەتۇلەرىڭىزدى سۇرايمىن» دەيدى. «ولاردىڭ جاندارى اشىپ قاستارنا ەرتىپ ماعان اكەپ تاپسىردى. قىستاي ۇزىمنىڭ جانە كورشىلەرىمنىڭ بالالارىن از دا بولسا ەتلى جاتتىعا بەرسىن دەپ وقتىتىرىپ شىقتىم. مەن وقىمىعان اداممىن عوي، بايقاۋىمشا مىنەزى، ادامشىلىعى جاقسى كورىنەدى. بىلىتىر ەسىز ەبىر جاقسى مولداغا ەزارۋ بولىپ ەجۇرمىن دەپ ەدىڭىز، سىزگە الىپ كەلىپ ەدىم. ەگەر كەرەك دەسەڭىز الىپ قالىڭىز» دەسە، جارامدى مولدا تابا الماي جۇرگەن قۇنانباي شۇرشتكە كوپ راقىمەت ايتىپ، ماعان مولدا قاتتى قاجەت ەدى دەپ اتى — ەجونىن سۇراپ ەبىلىپ، سول عابىتقان دەگەن تاتار مولدانى ۇز قاراۋىنا الادى. وسى عابىتقانغا قۇنانباي ۇز بالالارىن دا، جاقىندارىنىڭ دا، كورشى — قولاشنىڭ بالالارىن دا جىناپ، بولەك ۇي تىگىپ بەرىپ وقتىتىردى.

اۋىلدار قىستان ەرتە، قار الاتەگەنەك بولىپ ەري باستاسمەن كوشىپ، قىزىلجال، نايىزاتاس، ەسكىتام دەيتىن كۇزەۋ قورالارنا قونادى، كۇزەۋ قورادا قار ەكى — ۇش جاۋعانشا وتىرادى. مالىدىڭ قىس جايىلاتىن جەرىن كەيىنگە ساقىتايدى. بۇل مەزگىلدەردە سۇنق كىىز ۇيدە بالالارعا

وقۇ قىيىن بولغاندىقتان، قۇنانباي ەسكىتام دەگەن مول سۇدىڭ باسنان جىيرما شاقىتى بالا سىيىپ جاتىپ وقىرلىق مەدرەسە سالغىزىپ، عايىتقاندى شاكىرتتەرىمەن سوندا ورنالاستىرادى. 8 جاسقا كەلىپ وقۇعا جاراعان سوڭ، ابايدى دا وسى مەدرەسەگە وقۇعا تۇسىرەدى. برىزباي تۇقىمدارى جاسنان شارۋاعا پىسىق، ورامدى بولپ ەرتە ەرجەتەدى ەكەن. مىنا اباي مىنەزى ولاردان باسقاشا. اڭقاۋ، سالغىرت، سالماقتى بولپ، ويلانباي ءسوز سويلەمەيدى، ايتىلعان ءسوزدىڭ بايىبىنا بارماي توقتامايىتىن بولادى. سونىسىن كورگەن جۇرت بۇل تۇقىمىنا تارتىلعان، قانداي ادام بولارى ءمالىمسىز بالا دەسەدى ەكەن.

اباي تۇعاننان ەكى جىل كەيىن ۇلجان تەلى ءبىر ۇل تابادى. اكەسى ونىڭ اتىن سقاق قويدى. ول دا پايعامبار اتى ەكەن. قۇنانبايدىڭ ايعىز دەگەن ايەلىنەن 1848 - جىلى ابايدان ءۇش جاس كىشى ۇل تۇپ، ونىڭ اتىن تەلى دا پايعامبار اتىمەن قالىولا قويدى. سقاق پەن قالىولا قاتار ەرجەتەپ، 8 جاسقا كەلگەندە ولار دا عايىتقاننان وقىدى. سقاق جاسنان پىسىق، زەرەك بولادى. قالىولا تۇيىقتاۋ، سابىرلى، كوپ سويلەمەيتىن مومىن بالا بولادى.

اباي عايىتقان مەدرەسەسىنەن ءۇش جىل وقىدى، اۋەلدە ءدارىس تىڭدالغاندا اڭرىپ تۇرىپ قالپ، جۇرە كەلە تەز ۇعپ، تەز جاتتاپ، ءبىر ەستىگەنن ۇمىتپايتىن، ءبىر ۇققانن قايتا سۇرامايتىن ۇعمىتال ۇستامدى شاكىرت بولادى. عايىتقان دا ابايدى جاقسى كورىپ، باسقا شاكىرتتەرىنەن وزگەشە قاراي باستايدى.

اكەسىنە: «مىنا اباي دەگەن ۇلىڭىز دانا جىگىت بۇعان كەرەگى — شاھارداعى زور مەدرەسە، جوعارى عالمى حازىرەتتەردەن ءدارىس وقتارعا كەرەك» دەپ ابايدىڭ بولاشىلى وزگە ەكەنن بايانداپ وتىراتىن بولادى.

قۇنانبايدىڭ ەندىگى ماقساتى ءوز بالالارىنان ءدىن جولنا جەتكەن، قازاق ورتاسىنا وراز، زەكەت، قاجى، قارىز - ءۋاجىپ دەيتىن تالعات - عىبادات ۇيرەتەرلىك ادام دايارلاپ شىعارۋ بولادى. ول وينا مىنا عايىتقان مولدىنىڭ ءسوزى دە قوزعاۋ سالادى. قۇنانباي بالالارىن دا سىناپ، بايقاپ

جۇرپ، جاس ابايدان زور ءۇست كۈتەدى ەكەن. اۋىل ادامدارى كەڭەسكەندە:

— مىرزا، بالالارىڭ ەرجەتپ قالپىتى، قايسىسى جاقسى بولادى دەپ ويلايسىز، — دەپ سۇراعاندا، قۇنانباي: «نە كۈتسەڭدەر دە مىنا قارا شۇناقتان كۈتۈلەرگە بولادى» دەيدى دەگەن اغىز بار.

ابايدىڭ باسى ۇلكەن بولپ، وعان قاراعاندا قۇلاعى كىشەرەك ەدى، قاراشۇناق دەپ سوندىقتان ايتقان بولۋى كەرەك. ەندى جوعارى وقۇعا ءوزى ءۇمت ەتكەن 11 جاستىلى ابايدى سەمەي قالاسىنا احىمەت - ريزا حازىرەتتىڭ مەدرەسەسىنە وقۇعا جىبەرەدى.

بۇرىن قالالى جەردە بولماعان قازاق بالاسىن كورگەن تاتاردىڭ وقىپ جۇرگەن شاكىرت بالالارى تۈپە كورگەن ماستەكتەي قۇلاعىن تىگىپ ۇركە قارايدى. مولدانىڭ كوزى تاسا بولسا، كىمىنەن جۇلىپ كەتپ، ءىلىپ، قىلىپ ءۈتپ، سوزبەن شالىپ، ابايدىڭ مازاسىن كەتەرىپ تالەكتەيدى. ءىراق، ودان جاسىپ - جابىقپاي، سايقى - مازاققا وزدەرىنەن اسىپ تۇسكەن، شاكىرتتىڭ تارتىپتى جاقسى بىلەتىن بالا ەكەنىن تانىعان سول تەز ۇيلەسىپ، سويلەسەتىن بولادى. ءدىن وقۇنىڭ قىرداعى وقۇدان وزگەشەلىگى از. قىردان قۇران، قىرىق حادىس، باقىرعان وقىسا، مۇندا دا سونى وقىتادى. وعان قوسا «تۇحفاتۇلمۇلىك»، «مۇحتاسار» دەگەن اراب تىلىندەگى كىتاپتار وقىتادى. رامازان ايلارىندا تاراۋىق ايتقىزادى.

4 - 5 جىلداي عابىتقان مولدادان وقىپ، ءدىن سابىلعىن ءىنىپ قالعان ابايعا بۇل ونشا قىيىنعا تۇسپەيدى. تەز ارادا الدىڭعى شاكىرتتەرىنىڭ قاتارىنا قوسىلىپ، ماجىلىستەرىنە قاتىسا باستايدى.

وزدەرىنىڭ مولشەرلى ءدارىسىن وقىپ شىعەپ قولى بوساعان ۋاقىتتارىندا حالەلىك ءبىلىم الۋعا جاقىنداپ قالعان ءىرى شاكىرتتەردىڭ ءبىر ەرمەگى شىعار ءبايت ايتۋ، «مۇحامەدىيە»، «زارقۇم»، «سۇففاتتال عازى» دەگەن جىرلى، كۈيلى كىتاپتاردى اندەتپ قوسىلىپ وقۇ، دۇمان ساۋىق قۇرىپ، كوڭىل كوتەرۋ ادەتى ەكەن. تۇسىندا اقىندىق تالانتى بار اباي مىنا ۇيقاسىمدى، مۇڭلى كۇڭىرەنگەن ءۇندى قاتتى تاماشالاپ، بارىنتاسىن قويىپ، تەز ۇيرەنەدى. سولارعا قوسىلىپ، ءوزى

دەۋبایت شىعارىپ ايتاتىن بولادى.

اباي سول مەدرەسەدە وقىپ ءجۇرىپ، تاتار ءتىلىن جاقسى بىلەدى. وعان قوسا ازاب، پارسى، تۈرك تىلەرىن بىلۋىگە قۇمارلانىپ «تارجىما»، يىلغىنى تاتار تىلىنە اۋدارىلغان مۇسىلمان عالمىدارىنىڭ ەڭبەگىن تاۋىپ الپ، ۇزبەي وقىتىن بولادى. جاز دەمالىسقا، قىرعا قايتارىندا كەرەكتى كىتاپتارىن الپ قايتىپ، بوس مەزگىلدەرىندە وقۇدى ادەتكە اينالدىردى.

بۇدان ۇش جىل بۇرىن سەمەي قالاسىندا وقىپ جاتتىعىپ قالعان 13 جاسار اباي بىىل كۇز باستالماس بۇرىن قىردان كەلىپ مەدرەسەگە ورنالاسادى دا، قۇران مۇحتاسار، ناخۇ، مانتىق پاندەرىن تولىق مەڭگەرىپ العاندىقتان، بوس ۋاقتىن پايدالانىپ، كۇنشەستىن شىققان اقىن - جازۋشى، عالمىدارنىڭ شىعارمالارىن الپ وقىپ، تانىسا باستايدى. بۇل تانىسۋ ابايغا ەدىن جولنان باسقا دا ەبىلىم ونەر جولى بار ەكەنىن، ادام ومىرىنە پايدالى سارا علمىم بارلىغىن تانىتادى. ونىمەن قابات ەندىگى زامانى ونەر - ەبىلىم ورىستىڭ تىلىمەن، وقۇمەن تابىلاتىنىنا كوزى جەتەدى.

سوندىقتان، جاڭا جىلدىڭ از كۇنگى دەمالىسىنان كەيىن قىرداعى اكەسىنە اقىلداسىپ الماي، سەمەيدەگى «قالالىق كاسىپ مەكتەبى» دەيتىن ورىسشا شكولعا «مەكتەپكە» ءتۇسىپ وقى باستايدى. ەندىگى قالعان 4 - 5 ايدا ەبر جىلدىق وقۇ مولشەرىن «پروگرامماسىن» وقىپ بىلۋىگە بارىنشا ىجدىقات سالىپ كىرىسىپ، مامىر اينىنىڭ ورتاسىندا وتە جاقسى دەگەن بلعالاۋ قلغازىن الپ شىعادى.

2. اقىننىڭ جاستىق شاعى

اباي وقۇدان ەار جىلى مامىردىڭ 15 - 20 جاڭاسىنا قالماي قىرداعى ۇيسىنە دەمالىسقا قايتادى ەكەن. سول مولشەرلى مەزگىلدە ەلدەن ارناۋلى

ادام مەن ات جىبەرلەدى. بىيل دا ات - كولىك كەلەتىن ۋاقتى تايالغاندا، جاس شاكىرت ەلگە الپ قايتاتىن كەرەكتى كىتاپتارىن جىناپ، اسىرەسە، وسى قىس ورتاسىنان بەرى قاراي وقىپ كەلگەن ورس تىلىندەگى كىتاپتاردى يزدەپ تاۋىپ الپ جۇرگەندە، ات اكەلگەن بايتاس، اتىن ەرتىستىڭ «ارعى جالعادى قىستاق» - جاتاق دەپ اتالاتىن كۇناباتىس جاعىنداعى، قۇنانبايدىڭ كەلىپ جاتىپ جۇرەتىن پاتەر ءۇيى بۇقاش قوراسىنا تاستاپ، ءوزى جەلقايىقپەن ءوتىپ سەمەي قالاسىنداعى اباي جاتاتىن ءماۋتىنىڭ ۇيىنە كەلەدى. اۋلىدىڭ اماندىعىن، ءوزىنىڭ ات اكەلگەندىگىن ايتقان سولڭ، ەلدى، جەردى ساعىنىپ جۇرگەن جاس شاكىرت كوپ ايلالداماي ەلگە قايتادى. وقۇدان قايتىپ كەلگەن سولڭ، قۇنانباي ابايغا ايتادى:

— بالام، سەنى وقۇعا بەرگەندە قۇداي جولسىن تانىسىن، ادەپ - تاريىە ۇيرەنسىن دەپ بەرگەن ەدىم. حازىرەتتىڭ سالەم سوزىنە قارالغاندا، جاقسى وتكەرگەن ەكەننىڭ، جارايىدى، — دەپ ءبىر قويىپ، تەلى دا از ويلانىپ وتىرىپ، ەندى ايتپاقشى سوزىنە كوشەدى.

— مەن ءبىر انادان جالعىز تۇىپ جاسىمنان قاتىباس بولىپ ەر جەتتىم. بۇنىم قاتپاي جاتىپ اكەم وسكەنبايدىڭ ەل باسقارۋ، بىلىك ايتۋ جۇمىسىنا قاتىستىم. كوپ تالقىسى مەنى ەرتە ەسەيتتى. بۇل كۇندە جەر ورتاسى ەلۋدەن استىم. وزىمەن تەتە نىلەرىم مايىاسار، جاقىپتار كىرەسىلى ەل، شىعاسىلى جاۋ بولادى. ەر جەتكەن بالام قۇدايەردى بولسا، قالىڭ داۋلەت، كوپ اۋىل - اймаقتىڭ تالقىسىنا ءتۇسىپ، ودان بوسامايىتىن بولدى. تاڭىربەردى وت باسى، وشاق قاسى ۇساق شارۋادان بويى اسا المادى. باسقاداي كومەكتەسەر اعايىن كورىنبەيدى. ەڭ ايلعى بىرەۋگە ايت دەپ جىبەرگەن ءسوزىمدى تۇگەل ايتىپ، تولىق جاۋاپ الپ كەلەتىن ادام تابىلمادى. سوندىقتان، ەندى سەن بۇداي بىلاي وقۇدى توقتاتىپ، مىناۋ قالاشا كىمىڭدى وزگەرتىپ، مەنىڭ جۇمىساعان جۇمىسىما بارىپ، تاپسىرعانىمدى ورنىداپ قايتىپ تۇراتىن بولاسىڭ، — دەيدى. جاس ابايغا اكەسىنىڭ ءسوزى قاتتى باتادى. الدىنان اشلىپ كەلە

جاتقان ساۋلە شاشقان چارقىن ۋەمىردىڭ ەسىگى جابىلىپ قالغانداي بولادى. ۋىراق، ۋابى ەندىگى ومىردە قانداي جولىمەن جۈرەتتىن تەز ويلاپ شەشەدى دە:

— اكە، مەن سىزدەن رۇقسات سۇراماي ورسى شكولىنا ۋتۇسىپ وقىعان ەدىم. ونداى ويلاعنىم ۋىزدىڭ قازاق حالقى ورسى پاتشالىقنىڭ قول استىنا باقىنغان سولڭ ونىڭ ۋىلىن، ونەر — ۋىلىمىن وقىپ بىلمەسە، بىردەيلىك ۋومىر سۈرە المايدى. مىنا ۋوزىڭىز ورسى ۋلىقتارىنا ۋسوزىڭىزدى ۋىلىماش ارقىلى ايتقاندا ۋوز كوڭلىڭىزدەگىدەي ايتىلمايدى جانە ولاردىڭ ايتقان ۋسوزى دە تولىق ۋىلىمايدى. سوندىقتان، ورسىشا ۋىلى بىلمەگەن ادام ۋمانساپقا يە بولا المايدى. مۇنى ۋوزىڭىز دە كورپ — ۋىلىپ جۇرگەن شىعارسىز. ەندىگى تىلەگىم، مەنى ورسىشا وقۇدان ماحرۇم قالدىرساڭىز دا جاس بالالارىڭىزدىڭ بىرەۋىن ورسىشا وقتۇتۇڭىز كەرەك، — دەيدى. سۇندا قۇنانباي از ويلىنىپ وتىرادى دا، ابايدىڭ دانالىق سوزىنە رىزا بولغانداي:

— تىلەگىڭىز بەردىم، ۋوزىڭ مىعان كەرەك بولدىڭ، كەيىنگى نىلەرڭىڭىڭ بىرەۋىن ورسىشا وقۇعا جىبەرەرسىڭ، مىعان مەن كىرىسپەيمىن، قايسىسىن جىبەرەرسىڭ، مىعان قانشا قاراجات ۋستاساڭ دا ەرىك بەردىم، — دەيدى.

ۋابى بۇل بايلاۋعا قاتتى رىزا بولدى، «ۋوزىم جەتە وقى الماي قالسام دا وقىعان ۋنىم بولسا، سودان ۋيرەنىپ، بىلىمىنەن پايدالانارمىن» دەگەن ۋىمتتە بولادى.

ۋابى اكەسىنىڭ تاپسىرغان جەڭىل جۇمىستارنى بارىپ — كەلىپ ورنىداپ جۇرسە دە، ۋمانساپقا، امىرشىلىككە قىزىقپايدى. بوس ۋاقتىن كىتاپ وقىپ، ونەر — ۋىلىم تاپۇعا ارنايدى.

ابايدىڭ ەندىگى ماقساتى ۋبىر ۋنىسىن ورسىشا وقتۇ بولدى. وزىمەن ۋبىر شەشەدەن تۇعان سىقاق، كىشى شەشەسىنەن قالىيولا دەگەن ەكى ۋنىسى دە ەرەكشە وقىپ، حات تانىعان. ەلدىڭ سىنىشا، سىقاق پىسىق، اق كوڭىل، قالىيولا «قالەل» سالماقتى، سابىرلى، وسى ەكەۋىن ۋابى

سېنغاندا سىققان قالەلى وىلى، اقلدى دەپ تاۋىپ، سونى ورسىشا
وقۇعا بەرمەكشى بولادى. وعان اكەسى دە قارسى بولمايدى. اباي 4 - 5 اي
ورسشا وقىپ جۇرگەندە ويلاعانى — اكەسىنەن رۇقسات الپ، ومبىداى
كادەت كورپۇسىنە ءوزى بارىپ وقىماقشى بولعان ەكەن. ەندى مىنا
قالەلى دە سول شىكولدىن وقىتۋدى ءجون دەپ تابادى. ول شىكولعا قارا
حالىقتىڭ بالاسىن المايدى. نە تۈرە تۇقىمى، نە اعا سۇلتان، نە پاتشادان
شەن العان ادامداردىڭ بالاسى بولۇى شارى. سونىڭ انىن بىلگەن اباي
قالەلى اق سۈيەك وسكەنبايدىڭ نەمەرسى دەگەن كۋالىك قىلار الادى،
ونىمەن قابات جايلاۋدان سەمىز ات، تۋىيە جىبەرىپ ساتقىزدىرىپ، اقشا
جىنمايدى. تامىز اينىدا تاعى ساتاتىن مال الپ، ءوزى اپارىپ،
ورنالاىتىرىپ قايتىپاقشى بولادى دا، وسى بايلاۋىن قۇنانبايعا كەلىپ
اقلادىسا، قۇنانباي: « مەن وقىتۋ جايىن ساعان جۈكتەدىم، قانشا مال
ساتاسىڭ » ءوزى بىلەسىڭ، قانداي قىلار كەرەگىن دە ءوزىڭ بىلەسىڭ،
ءىراق، قالەلى ومبىعا سەن الپ بارمايسىڭ، مۇندا كەرەگىڭ بار. باسقا
ادام تاۋىپ، سوعان قوسىپ جىبەر» دەيدى. مىنە، قىندىق، بۇل اۋىلداردا
ورسشا ءىل بىلەتىن، جول جايىن بىلەتىن، ەسەبىن تاۋىپ بالانى
شىكولعا ورنالاىتىرۋ قولىنان كەلەتىن ادام جوق. ارى - بەرى ويلانغاندا
ەسىنە تاتار مولدا عابىتقان تۇسەدى. ول ورسشا ءىل بىلەدى. كوپ جول
جۇرگەن ادام جانە ۇستالان جۇمىسىن ادال نىيەتمەن ورنىدايتىن تىناناقتى
كىسى. ەكىنشى جالسىنان، ءوز شاكىرتىنەن تۇعان بالاسىنداى جاقسى
كورەتىن مەيىرىمدى جان. سول قاسىيەتەرەنە قاراعاندا، بۇدان ورايلى ادام
جوق دەيدى دە، اباي مولداغا كەلىپ، بارلىق جالدايدى ايتادى. بارۋىن
وتىنەدى. مولدا: «مىرزا دۇرس كورسە، مەن قالەلى وقۇعا اپارۇعا
دايىنىمىن» دەگەن سولڭ اكەسىنە قايتا كەلىپ ايتسا: «مەيلىڭ، كىمدى
جىبەرسەڭ دە ءوزىڭ ءىل» دەيدى. اباي جول قاراجاتىن دايىنداى
سەمەيگە ءوزى ەرتىپ بارىپ، جەتەرلىك اقشا بەرىپ، قالىولانى مولداغا
ەرتىپ اتاندىرادى. ول كەزدە پاراود كەرەكۋەدىن ارى قاراي عانا جۇرەدى.
وعان دەيىن پوچتا ات ارباسىمەن بارادى. سونداى لاۋمەن كەتكەن مولدا